

Boekbesprekingen

Bouman-Komen, T. (2020), *Tweeduizend jaar apostolische veelkleurigheid. Zoektochten van bevlogene mensen*, Utrecht: Eburon, pp. 343, ISBN 9789463012935, €29,50.

In het woord Vooraf geeft de auteur aan waarom zij dit boek heeft geschreven. De “motor” is het meegevoel met het verdriet dat haar ouders hadden vanwege het schisma dat zich in de jaren 1946-1951 voordeed in het kerkgenootschap de Hersteld Apostolische Zendingsgemeente in de Eenheid der Apostelen (HAZEA); een van de vele takken aan de boom van de Catholic Apostolic Church (CAP) die rond 1830 in Engeland tot stand kwam. Dit schisma leidde onder meer tot de afsplitsing van een groot deel van de aanhang en de oprichting van verschillende nieuwe Apostolische groeperingen, waaronder het Apostolisch Genootschap. Van dit Genootschap is Bouman-Komen actief lid. Omdat zowel de HAZEA als de afsplitsingen zich apostolisch noemen is zij de betekenis van dit begrip gaan onderzoeken in verschillende religieuze groeperingen en stromingen die zich in het tweeduizendjarig bestaan van het christendom hebben voorgedaan. Een apostel wordt door haar gedefinieerd als iemand die uit roeping een heilzame boodschap in de wereld wil uitdragen. Die roeping kan van een hogere macht komen maar ook uit het innerlijk van de apostel zelf of van een medemens. In dit boek ligt de focus op de eerste bron: het gaat om de veelkleurige inhoud door individuen en groeperingen aan de bijbelse apostolische boodschap gegeven.

De auteur beseft dat het beschrijven van alle facetten van tweeduizend jaar apostolische geschiedenis in één boek niet mogelijk is. Daarom heeft zij per onderscheiden periode een aantal personen gekozen van wie zij de levensloop beschrijft en weergeeft hoe hun inzichten zich hebben ontwikkeld. Mede door het schisma is de auteur gefascineerd geraakt door het in het christendom steeds weer aan te treffen verlangen naar verbondenheid en het beoefenen van liefde en tegelijkertijd ook het zich voordoen van haat, afsplitsingen en conflicten. Beide aspecten worden belicht.

Voor het beschrijven van de veelkeurige apostoliciteit werd geput uit eigen onderzoek (bijv. haar proefschrift over teksten van de jonge Zinzendorf) en verder uit secundaire bronnen. Bouman-Komen geeft aan dat haar kerkhistorische kennis beperkt is. Vooral Duitstalige kerkhistorische figuren zijn gekozen omdat die haar meer vertrouwd zijn dan anderstalige. Ondanks deze beperking meent zij dat zij haar doel heeft kunnen bereiken, namelijk aantonen dat de apostolische erfenis is gevormd door mensen die het als hun opdracht zagen om hun ideaal in de wereld uit te dragen en dat die veelkleurig is. Bij christenen gaat het dan om idealen en opdrachten uit het Nieuwe Testament (geloof verbreiden en liefde gestalte geven). Hieronder volgt eerst een kort resumé om een indruk te geven van wat het onderzoek heeft opgeleverd. Vervolgens formuleer ik een aantal kanttekeningen.

Religie & Samenleving, Jrg. 16, nr. 1 (januari 2021)

De eerste twee hoofdstukken geven in grote trekken de ontwikkeling van het christendom in de eerste vier eeuwen weer, waarbij aandacht voor de aanvankelijke diversiteit ervan en de later ontstane dogmatisering (concilies, geloofsbelijdenissen, vorming van de canon), de steeds groter wordende macht van de bisschoppen en het worden tot staatsgodsdienst. Vervolgens (hoofdstuk 3) wordt Augustinus behandeld en zijn belang voor het kloosterwezen, en aansluitend daarop verschillende kloosterorden en de mystiek. Dan wordt de Boheemse broederunie besproken, een hervormingsbeweging die zich baseerde op Johannes Hus, alsmede een belangrijke vertegenwoordiger ervan, Jan Amos Comenius. Het tijdperk van de Reformatie komt in hoofdstuk 5 aan de orde. Erasmus en zijn verzoeningsstreven worden geplaatst tegenover de opvattingen van Luther en Calvin. Na de dood van de reformatoren bakenen lutheranen, calvinisten, katholieken en zwinglianen de grenzen tussen elkaar af: confessionalisering (hoofdstuk 6). Niet alleen tussen de confessies was er een conflictueuze relatie, binnen de confessies ontstonden groeperingen die minder letten op de zuiverheid van het geloof, maar op vroom gedrag (piëtisme) of, nog verdergaand, die alle vrome christenen in broederliefde wilden verenigen (filadelfiërs), en anderen die nadruk legden op de ratio bij het vormen van religieuze overtuigingen (Verlichting). In het piëtistisch en filadelfisch gedachtegoed (hoofdstuk 7) stond de eerste christengemeente als ideaal voor ogen, waarbij veel discussie was over de inpasbaarheid ervan in de bestaande kerk. Ook over de verwachting van een spoedige terugkomst van Christus werd gediscussieerd. Vervolgens (hoofdstuk 8) wordt ruime aandacht geschonken aan Zinzendorf, de stichter van de Evangelische Broedergemeente (Hernhutters/Moravische broeders). Beschreven worden zijn religieuze achtergrond en vorming, zijn streven om christenen van de diverse richtingen te verenigen, zijn contacten en zendingsreizen. Ook voor hem was de eerste christengemeente het ideale voorbeeld en volgens dat voorbeeld vormde hij de door hem gestichte gemeenten.

In de negentiende eeuw ontstaan veel opwekkingsbewegingen (o.a. Réveil), waarvan de Catholic Apostolic Church er een is (hoofdstuk 9). Deze door Drummond en Irving gestichte kerk sloot voor een deel aan bij het gedachtegoed van het piëtisme, o.a. de gedachte dat de bestaande kerken tot inkeer moesten komen en dat Christus' wederkomst aanstaande was. Het was de plicht van de 'ware' gelovigen de gehele mensheid zulks te verkondigen. Er werden 12 apostelen gekozen, die allen een zendingsgebied kregen aangewezen. Onrust ontstond toen er apostelen overleden, terwijl Christus nog niet teruggekeerd was. Moesten die vervangen worden? De CAP meende van niet, sommige gelovigen in Duitsland meenden van wel. Zo ontstonden er afsplitsingen die later ook op de Nederlands apostolische groepen hun weerslag hadden, waarover in het laatste hoofdstuk (12) wordt bericht.

In hoofdstuk 10 worden de pinkstergemeenten besproken en in hoofdstuk 11 de ontwikkelingen in de reguliere kerken en theologie sinds 1815 (in Duitsland Barth, Bultmann, Bonhoeffer, Sölle, in Nederland o.a. Kuijper en Kuitert).

In het laatste hoofdstuk wordt de draad van hoofdstuk 9 weer opgepakt. De drie richtingen die na verloop van tijd uit het schisma van 1946-1951 (wat voor een groot deel veroorzaakt werd door een opvolgingskwestie) in Nederland ontstonden, gingen hun eigen weg. Het Apostolisch Genootschap ontwikkelde zich tot een uiterst vrijzinnige geloofsgemeenschap, de andere twee zijn orthodoxer. Bouman-Komen spreekt van een theologische kloof. Desondanks, zo meldt zij met instemming, worden de laatste jaren pogingen tot toenadering gedaan. In een tweetal appendices (hoewel niet als zodanig aangeduid) wordt nog eens op de apostolische veelkeurigheid ingegaan.

Bouman-Komen heeft met haar onderzoek de veelkeurigheid van de apostolische boodschap willen tonen. Haar persoonlijke motief om dit te onderzoeken, wordt wel gegeven, maar de wetenschappelijk relevantie niet. Waarom is het van kerkhistorisch belang om na te gaan hoe er binnen verschillende christelijke groeperingen gedacht werd over de apostolische boodschap, en dan op de wijze als door de auteur gedefinieerd? Is dat een thema dat tot nu toe onderbelicht is gebleven? Welke nieuwe inzichten heeft de auteur met haar onderzoek aan de kerkgeschiedenis willen geven? Wat is de meerwaarde van deze insteek? Hierover wordt in de inleiding niets vermeld en er wordt ook aan de einde van het boek niet concluderend op gereflecteerd.

De auteur beseft terecht dat een (gedetailleerde) beschrijving van de apostolische geschiedenis niet in een enkele boekpublicatie te vatten is. Daarom heeft zij een selectie gemaakt en vooral de door haar goed gekende Duitstalige kerkhistorische figuren gekozen om te bespreken. Dat het verstandig is om te schrijven over zaken waarmee je goed bekend bent, ligt voor de hand. Maar daarmee is de keuze voor deze personen niet verantwoord. Het zou moeten gaan om de vraag of de selectie voor het beantwoorden van onderzoeksvraag de juiste keuze is geweest. De auteur geeft ruitelijk toe dat de selectie van de personages wat willekeurig is, maar zij meent dat zij met het gepresenteerde materiaal er wel in geslaagd is aan te tonen wat zij wilde aantonen, namelijk dat het bij de apostolische erfenis gaat om mensen die een heilzame boodschap willen uitdragen en daarmee ook dat die erfenis veelkleurig is. Op de vraag of de selectie de mate van veelkleurigheid heeft beïnvloed, wordt verder niet ingegaan.

Sommige delen in hoofdstuk 7 en 8 zijn letterlijk of bijna letterlijk overgenomen uit eerdere publicaties. Hadden deze delen dezelfde vraagstelling als het onderhavige boek, konden zij daarom gemakkelijk in het betoog worden geschoven? Kennelijk wel volgens de auteur, maar die vragen worden niet gesteld.

Merkwaardig zijn de twee appendices (Apostolische veelkeurigheid en een – persoonlijk – Slotwoord). Welke functies deze twee in het betoog hebben, wordt niet aangegeven. Zij worden geplaatst na de Samenvatting. Gaat het (en dat geldt vooral het eerste stuk) om een conclusie, om reflectie, een samenvatting na de samenvatting? Hier was meer toelichting nodig geweest.

Het oordeel over het boek samenvattend: het biedt interessant materiaal, maar schiet qua opbouw en onderzoeksmethodologie te kort.

Lammert Gosse Jansma
(Veenwouden)

Fortuin, Nienke P.M. (2020), *The search for meaning in later life. An empirical exploration of religion and death*, (Death Studies), Nijmegen Studies in Thanatology, Volume 6, Zürich: LIT Verlag, pp. 312, EAN 9783643913081, € 36,99.

Hoe geven ouderen zin aan hun laatste levensfase en hoe kijken ze aan tegen hun naderend levenseinde en de dood? Nienke Fortuin probeert op die vraag antwoord te geven in het proefschrift waarop ze op 24 augustus 2020 promoveerde aan de Radboud Universiteit. Het boek bestaat uit vijf eerder gepubliceerde artikelen, voorzien van een uitvoerige in- en uitleiding. Centraal in dit empirisch onderzoek staat de rol die religie speelt in de houding die Nederlandse ouderen innemen tegenover hun eigen ouder worden, het stervensproces en de dood. De betekenis die religie heeft is in onze cultuur de laatste decennia behoorlijk verschoven. In westerse landen had ooit de godsdienst autoriteit over het sterfbed, maar de pastoor en dominee hebben plaats moeten maken voor de dokter. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw lijkt de medisch professional op zijn beurt plaats te moeten maken voor de stervende zelf, die de regie neemt over wanneer en hoe er gestorven wordt. De huidige Nederlandse euthanasiepraktijk, waarvan de geschiedenis in het inleidende hoofdstuk uitvoerig wordt gereconstrueerd, illustreert deze ontwikkeling: was de Euthanasiewet bij invoering in 2002 bedoeld als handreiking naar de arts, gaandeweg is in de jurisprudentie en de publieke discussie de autonomie van de patiënt gaan prevaleren boven het barmhartigheidsmotief.

In het tweede hoofdstuk 'Death and the Search for Meaning' worden de interviews met 85 mensen in hun laatste levensfase die Gijsbert van Es in 2011-2013 publiceerde in *NRC Handelsblad* en die hij vervolgens bundelde in het boek *Het laatste woord*, aan een kwalitatieve analyse onderworpen. Fortuin ziet de hierboven beschreven sociaal-culturele verschuiving terug in drie thanatologische niches die ze bij de geïnterviewden waarneemt: een canonische, een utilistische en een expressieve niche. Bij de eerste bepalen religieus gezag en traditionele gemeenschapswaarden de houding tegenover de dood, bij de tweede gaat het vooral om het rationele 'managen' van het stervensproces, terwijl bij de laatste de nadruk ligt op een bewust, persoonlijk en natuurlijk toelevens naar het levenseinde.

Het derde hoofdstuk 'Religion and the Fear of Death' behelst een kwalitatief onderzoek waarbij 26 tachtig-plussers in een diepte-interview werden ondervraagd over de rol en betekenis van religie met het oog op hun naderende einde. Fortuin onderscheidt op